«Ստանդարտ» լրագրին հոկտեմբերի 15-ից հաղորդում են, որ Թիւրքերը ընկղմում են Զմիւռնիայի նաւահանգստի մէջ տօրպէդներ, որպէս զի ընդդիմադրեն միացեալ նաւատորմին մտնել Զմիւռնիայի նաւահանգիստը, եթէ պետութիւնները այդպիսի կարգադրութիւն անեն։ Կառավարութիւնները քննում են այն հարցը, թէ Դուլցինիօի յանձնելը Զբնօգօրիային արդեօք կարելի է հարցի բաւական նացուցիչ վճիռ համարել, որպէս զի կարելի լինի արձակել միացեալ նաւատորմը։ Թիւրքաց շրջարերական՝ յանդուգն լինելու թիւնը դուցէ կը խանդարէ նաւատորմի յետ կանչելուն, որովհետև ուրիշ կերպ նաւատորմի յետ կանչելն այնպէս կարելի էր մեկնել, իբր թէ Եւրոպան վախենալ։ Դրան սպառնալիքներից։ Թիւրքաց վերջին երկու շրջարերական՝ների յանդգնն խմբագրութիւնը վերաբերում են Մուսուրուս-փաշային, որ հաւատացնում է սուլթանին, իբր թէ պահպանողական կուսակցութիւնը Անգլիայի մէջ աւելի զօրեղ է, քան թէ ազատամիտ կուսակցութիւնը։

Կ. Պոլսից «Պոլիս. Կորրես.» լրագրին գրում են հոկտեմբերի 12-ից։ Զբնօգօրիական հարցի պատճառով պատահած վերջին դժուարութիւնները կարող են դասեր համարվել թէ Թիւրքիայի և թէ ամբողջ աշխարհի համար։ Բ. Դուռը կարող էր նը՞կատել, թէ ո՞ր կողմն էր տալիս բարեկամակ. և անշահասէր խորհուրդներ։ Դեռ հոկտեմբերի 9-ին զորձերի դրութիւնը չափազանց խճճված էր և խաղաղութեանը վտանգ էր սպառնում։ Անգլիական կառավարութեան զայրոյթը, որ վիրաւորված էր Բ. Դրան բռնած ընթացքից, սաստիկ էր տալիս ենթադրելու, որ Անգլիան ստիպողական միջոցներ կը զորձադրէ։ Լօնդօնի մէջ տրող տրամադրութիւնը երևում էր այն առաջարկութիւններից, որ անգլիական կառավարութիւնը անում էր միւս պետութիւններին։ Հարցը նրանումն էր, արդեօք պետութիւնները կընդունէին Անգլիայի այդ առաջարկութիւնները։ Եթէ Բ. Դուռը շարունակէր իր յամառութիւնը, պետութիւնները ստիպված կը լինէին Անգլիայի հետ համաձայնութեամբ գործել։ Անգլիական դեսպանատանից սպառնալիքներ տրվեցան Թիւրքաց արտաքին գործերի մինիստր Սահմէտ-փաշային։ Այդ պատճառով Սահմէտ-փաշա իր օգնական Արտին Դադեանի հետ այցելեց բոլոր վեց պետութիւնների դեսպաններին։ Բ. Դրանը յայտնի էր, որ աւստրիական, գերմանական և ֆրանսական կառավարութիւնները մտադիր չեն անփոփոխ ընդունել Անգլիայի առաջարկութիւնները։ Մի և նոյն ժամանակ այս երեք պետութիւնները առաջարկում էին Բ. Դրանը, որ սա ամեն կերպ աշխատի դժուարութիւնների առաջն առնել և հնարաւոր զիջումներ անել։ Բ. Դուռը գոնես որ և է զիջում պէտք է անէր, որ եւրոպական պետութիւններից մի քանիսը իրան պաշտպանէին։ Գերմանական դեսպանը յայտնեց Թիւրքաց կառավարութեանը, որ եթէ Դուլցինիօ յանձնվի Զբնօգօրիային, պետութիւնները ի նկատի կառնեն այդ հանգամանքը և միւս հարցերի վճռելու ժամանակ շատ չեն պահանջի։ Այդ խորհուրդը անկասար մնաց և մինչև անգամ դրա պատճառով սուլթանը բարկացաւ։ Մի և նոյն խորհուրդը տուեց Լիբրքաց կառավարութեանը մի այլ հարևան պետութեան ներկայացուցչ։ Այս անգամ Բ. Դուռը աւելի խելացի կերպով վարվեցաւ։ Թիւրքիան հրաման տուաւ իր զորքերը դուրս բերել Դուլցինիօից։ Այդ լուրը Կ. Պոլսի մէջ ուրախութեամբ ընդունվեցաւ։ Այնուամենայնիւ անգլիական դեսպան պարոն Գօշէն հաւատացնում էր, որ Թիւրքիայի այդ գիջումը չափազանց անենչան և ծիծաղելի է և որ հարկաւոր է ստիպողական միջոցներ գործադրել Բ. Դուռը շարունակում է իր պատրաստութիւնները։ Զմիւռնիական մինիստրի հրամանով այնքան արագ ստացած թիւրքական օֆիցերները հրաւիրված են ծառայութեան։ Բացի այդ Թիւրքաց կառավարութիւնը պատուիրել է 600 տօրպէդ ընկղմել Թիւրքաց նաւահանգիստների մէջ։ Ամբողջը բաւական է համարվում նաւահանգիստները պաշտպանելու համար։ Թէ էստ արտաքին գործերի մինիստրի օգնական Հայ Արթին Դադեան բարեիշճարար էր կատարում իր պաշտօնը, այնուամենայնիւ երևի նա կարձակվի ծառայութենից։ Հաւատացնում են, որ պ. Գօշն անհամբերութեամբ սպասում է, որ իր կառավարութիւնը արձակէ Իրան դեսպանի պաշտօնից և ինքը թողնվի Կ. Պոլիս։

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

—

Թաւրիզ, 4 հոկտեմ.

Այսօր ապասվում է մեր քաղաքում Սաղրէզամը. ժողովուրդը ընդ առաջ գնաց։ Շահի այդ առաջին վէզիրը այժմ նշանակված է Ատրպատականի ընդհանուր կառավարիչ և Նորին Մեծութեան Թագաժառանգի օգնական, որը Թաւրիզումն է նստում։ Ամէն մարդ յոյս դրած է Սաղրէզամի վրա, թէ նա կը գայ և վերջ կը դնի քրդերի անկարգութիւններին, որով ամբողջ Ատրպատականը սարսափի մէջ է գտնվում։ Տեսնենք ինչ կը լինի։

Շահը սաստիկ բարկացած է քրդերի Ատրպատականում կատարած բարբարոսութիւնների մասին։ Պատմում են, Նորին Մեծութիւնը մի սպառնալի հեռագիր է ուղղել Մագուլ Ալի-խանի որդի Թէյմուր-աղային, որը համարեա վասալական իշխան է հայոց հին Արտաղ գաւառում։ Հեռագրի բովանդակութիւնը այս է. «հաւատում լինի այն հացը, որ մեր կառավարութիւնից ուտում ես դու Նէյիբ-Իբադուլլահի նման մի քուրդ իմ երկիրը քարուքանդ է անում, իսկ դու աչքերդ բաց-բաց նայում ես....Հեռագիրը վերջանում է այս խօսքերով. «տասն օրվայ մէջ կամ քո գլուխը պիտի ուղարկես Թէհրան, կամ Նէյիբ-Իբադուլլահի գլուխը»....Այդ երկու գլուխներից արդեօք որը պիտի տարվի Թէհրան,— այժմ դժուար է վճռել։

Պարսիկների ինքնասիրութիւնը սաստիկ դիրաւորված է քրդերի անակնկալ յարձակումներից և նրանց գռած յաղթութիւններից։ Միանգամայն հայ և պարսիկ բնակիչների կոտորածը և մի քանի հազար հոգի մէջիդի մի այրելը աչքան չը զայրացրեց պարսիկներին, որքան կատաղեցան նրանք, լսելով, որ քրդերը կորել են տեղային հոգեորականութեան գլխաւորի, մուջտ.իդի, գլուխը։ Այդ արդէն յայտնի ցոյց էր պարսիկների կրօնական զգացմունքը վիրաւորելու համար։ Սունիների Նէյիբը կորել է տալիս Շեիայի մուջտ.իդի գլուխը։

Բայց ժողովրդի բարկութիւնը ոչնչով նպաստակի չի կարող հասցնել, քանի որ նրա ձեռքում զէնք չը կայ։ Այդ դէպքում ինքը կառավարութիւնը պէտք է պատժէ քրդերի անզգամութիւնը։ Դրժբախտաբար կառավարութեան զորքերը այժմ Ատրպատականում բոլորովին կենտրոնացած չեն։ Թաւրիզում ուղարկեցին քրդերի դէմ Էշմատ-Սալթանային, որը տարաբ իր հետ 12,000-ի չափ հետևակ և հեծելազոր։ Նա ունի իր հետ թնդանօթներ և մեծ քանակութեամբ ռազմամթերք։ Բայց տակավին մի նշանաւոր գործողութիւն չի կատարվել, որովհետև դեռ թշնամուն չի հանդիպել։ Թէհրանից ուղարկված է քրդերի դէմ արքայազն Համզա-Միրզան (Հէշմաթ-Դօվլա) 20,000 զորքով, բայց ճանապարհի երկարութեան պատճառով դեռ չէ հասած։ Արքայազնի զորքերի մէջ գտնվում են մի քանի եւրոպացի օֆիցերներ, և ռուս պոլկովնիկ Պամանսովիչը, որոնց մի քանի տարի առաջ Շահը բերել էր տուած իր զինուորներին կրթելու համար։ Այդ զորքերը գալիս են Համադանի և Քրմանշահի վրայով։

Մագուլից գնում է քրդերի դէմ, Թոյ և Սալմաստ գաւառների վրայով, լի-խանի որդի Թէյմուր աղան իր քաջ ձիաւորներով և հետևակներով։ Քրդերը ոչ ոքից այնքան երկիւղ չունեն, որքան Թէյմուր-աղայից, որից շատ անգամ ծանր հարուածներ են ստացել։

Ուրմիում մեծ պատրաստութիւններ է տեսնում քրդերի դէմ Իգալ-Դօվլան, որը 10,000 զինուորների զօրապետ է։ Նա զինուորում է, բացի իր զորքերից, թէ քաղաքի և թէ գաւառի բնակիչներին։

Մինչ պարսից կողմից աշագին ուժեր են ուղարկվում քրդերի դէմ, Նէյիբ-Իբադուլլահը, կարծես, արհամարհում է այդ բոլորը։ Դեռ մի քանի օր առաջ նա հրատարակեց իր յանդուգն շրջաբերականը, թէ «ամէն մի երկիր, որ չի խոնարհվի մարգարէի նոր խալիֆայի դրօշին, որի և կրակի ճարակ կը դառնայ»....Պարսից Սօվուկ-Բուլախ քաղաքը արդէն դշնանկված է որպէս մայրաքաղաք քրդական այդ ցեղարմատ պետութեան։ Նէյիբ-Իբադուլլահը իր գաղը դրել է Դօգ-մէշիզի (կապոյտ մզկիթի) մէջ։ Նա իր հրամանները, որոնց թիւը, որպէս հաւատացնում են, հասնում է 70,000-ի, բաժանել է երկու մասն. մի մասին առաջնորդում է Նէյիբի երկրորդին, միւս մասին Նէյիբի կրտսեր որդին։ Քրդերի նշանաւոր ցեղապետերը դրանց հրամանի ներքոյ զորապետների պաշտօն են կատարում։

Իմ նախընթաց նամակում յայտնել էի, որ Նէյիբ-Իբադուլլահի կրտսեր որդին ասպատակեց Ուրմիոյ լճակի արևելեան-հիւսիսային գաւառները, որպիսի են՝ Սօվուկ-Բուլախ, Բիթաբ, Միանդաբ և Մարաղայ, որտեղից մի երկու օրվայ ճանապարհ է մինչև Թաւրիզ։ Այժմ լսում ենք, որ Նէյիբ միւս որդին, երէցը, ասպատակել է Ուրմիոյ լճակի հարաւային գաւառները, որպիսի են՝ Սուլդուզ, Ուշնի, Բարանդուզ և Ուրմի գաւառի մի մասը։ Որտեղից որ անցնում են այդ նոր մանգօլները իրանց ետևից թողնում են արիւն, կրակ և աւերմունք։ Ցիշեալ գաւառների հայ, ասորի, հրէայ, և պարսիկ բնակիչների մեծ մասը կոտորած են։ Քուրդ հրոսակների մի մասը մնում է տերած երկիրների վրա, բռնելով ամուր դիրքերը, իսկ միւս մասը տեղափոխում է յետփակած աւարը և կողոպտուրը դէպի Թիւրքիա։ Կողոպտում են բնակիչներին շալակից սկսած մինչև նրանց անասունները և անային կարասիքը։ Կոտորում են աւանց խնայելու տեսակ և հասակի։

Քրդերի ասպատակութիւնների ժամանակ մեծ մասա հասաս Պարսկաստանի հայ վաճառականներին, որոնք Սօվուկ-Բուլախում աշագին գործեր ունէին։ Պէտք է ասած, որ այդ փոքրիկ քաղաքը միակ քաղաքն է ամբողջ Պարսկաստանում, ո կարելի է քրդաքնակ կոչել։ Այստեղ շատ փոքր ժամանակներից յետոյ բնակվում էին քուրդ ազնուականներ, որոնք տէր էին ընդարձակ կալուածքների և գիւղերի։ Կորցնելով նախնական կենաքի պարզ ձեւերը, երբ այդ ազնուականները ընդունեցին պարսկական շռայլութիւնը, հետզհետէ սկսեցին աղքատանալ և ծանրաբեռնվել պարտքերով։ Նրանց կալուածքները և գիւղերը անցան հայ վաճառականների ձեռքը, որոնց պարապմունքներից մէկն էլ այն էր քուրդ ազնուականներին տոկոսով փող տալ։ Այդ վաճառականներից շատերը թէև Թաւրիզումն են բնակվում, բայց առաջ և անգլիացոց հպատակներ են։ Զը գիտեմ, Թաւրիզի առաջ և անգլիական միւպատասները ինչ միջոցներ կընդունեն պաշտպանելու իրանց հպատակների շահերը, որ այժմ վտանգի է ենթարկված։ Տարակոյս չը կայ, որ եթէ քրդերը մշտապէս կը տիրեն Սօվուկ-Բուլախին, հայ վաճառականները կը զրկվեն իրանց գիւղերից։ Նրանցից շատերը փախան էլ ենց այն ժամանակ, երբ լսեցին թէ քրդերը պէտք է յարձակում գործեն այդ քաղաքի վրա։ Մէկը Նաղարդիկեան եղբայրներից գերի է ընկած քրդերի ձեռքը։ այդ եղբայրները ունեն Սօվուկ Բուլախում աշագին քանակութեամբ կալուածքներ, գիւղեր և անասուններ։

Իմ անցեալ նամակներում ես ակնարկել էի այն բացայայտ ճշմարտութեան վրա, թէ քրդերի այժմեան շարժումը թելադրված է Թիւրքաց կառավարութիւնից։ Եւրոպացիներ ցոյց տուին համար մի բարբարոսական զորութիւն, որին Կ. Պոլսի մահմեդական մասուը աշխատում է կոչել քրդական միութիւն։ Այժմ բոլորովին ստացվում է այդ ենթադրութիւնը ականատեսների խօսքերով, որոնք պատմում են, Նէյիբ-Իբադուլլահի հրամանի տակ գտնված 70,000 հոգին բոլորն քրդեր չեն, այլ մի մասը թուրքեր են, գուցէ թուրք զինուորներ. միայն քրդի ձեւով հագնված։ Այս տեսակ խառնուրդ քրդական միութիւն կոչվիր Բ. Դրան խարդախ քաղաքականեան վերջին փորձերից մէկը պէտք է համարել։

Եթէ Թիւրքաց կառավարութիւնը ինքը մասնակից չը լինի քրդական այդ շարժմանը, նա կարող էր շատ հեշտութեամբ արգելել։ Երևակայ ցէք, ինչպէս կարելի է հաւատալ, որ 70,000 հոգի, բանակեալ Ամագիից և Նեհրիից (որոնք Մուսուլի և չին Նինուէի մերձակայքումն են) արշաւանք են գործում դէպի Պարսկաստան, թիւրքաց երկիրների վրայով, և Թիւրք կառավարութիւնը այդ մասին ոչինչ տեղեկութիւն չունի։ Եթէ նա գիտէր, բայց այնքան ուժ չունէր, որ կարողանար արգելել քրդերի արշաւանքը դէպի մի հարևան և բարեկամ պետութիւն, կարող էր նախապէս զգուշացնել պարսից կառավարութեանը, որ իրանց սահմանների վրա զորքեր դնէին, որպէս զի քրդերը նրանց անպատրաստ վիճակի մէջ չը գտնէին։

Տարակոյս չը կայ, որ պարսից կառավարութիւնը ջարդելով քրդերին, կը վռնդէ իր երկրից, և մի և նոյն ժամանակ եւրոպական պետութիւնների առաջին կը մերկացնէ Թիւրքիայի բոլոր խարդախութիւնները, պահանջելով, որպէս պատերազմական տուգանք, այն աշագին ծախսերը, որ քրդերը հասցրին Պարսկաստանին։

Դատապարտելին այն չէ, որ քուրդը բարբարոսութիւն է գործում,—դատապարտելին այն է, որ Թիւրքիան մեղացնում է իր մէջ այս տեսակ գազանները և ինքը արհեստական կերպով ուզում բարբարում է. աւելի խրախուսում է նրանց վարմունքը։ Դեռ ևս Եւրոպան աշխատում է պաշտպանել մի այսպիսի հրէշաւոր պետութիւն....

***

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՒՆԻ

Ս. Պետերբուրգ, 15 հոկտեմբերի։ Բանակցութիւնները Զինաստանի հետ շարունակվում են Ս. Պետերբուրգի մէջ։ Նրանք վերջանում են։ Բիւրօվ յանձնս այցելում է Ցզունգին։ «Նօվօստի» լրագիրը լսել է, որ Լիվադիայի մէջ եղած խորհուրդի ժամանակ հաւանութիւն են ստացել կոմս Լօրիս-Մելիքովի վից նախագծեր, որոնք վերաբերում են պետական վարչութեան և մամուլի զսպման վերանորոգութիւններին։

ԴՈՒԲԼԻՆ, 14 հոկտեմբերի։ Ֆօրստեր հրաժարական տուեց, չը համակրելով իրլանդական հողային միութեան առաջնորդների դատաստանական հալածանքներին։

ԼՕՆԴՕՆ, 16 հոկտեմբերի Ֆօրստերի հրաժարվելու մասին տարածված լուրը հերքվում է։

ԲԱԳՈՒԶԱ, 16 հոկտեմբերի։ Թիւրքաց հաւատարմատար, որ տանում էր հրովարտակ, որով Դուլցինիօի բնակիչները հրաւիրվում էին չընդդիմանալ Դուլցինիօի յանձնելուն, սպանված է։ Անգլիական նաւատորմի թիւը հասցրած է 18 նաւերի։

ՀՈՒՄ, 16 հոկտեմբերի։ Պատգամաւորների ժողովը հրաւիրված է հաւաքվել նոյեմբերի 3-ին։

ՍՕՖԻԱ 15 հոկտեմբերի։ Այսօր բացվեցաւ բոլգարական ազգային ժողովը։ Ի խանի բացակայութեան պատճառով գահական ճառը կարդաց մինիստր-նախագահ Ցանկովի։ Ճառը խաղաղասէր է և շնորհակալութիւն է յայտնում Ռուսաստանին։

ԲԵՐԼԻՆ, 16 հոկտեմբերի։ Այսօր բացվեցաւ պրուսական սէյմը։ Միացեալ խորհուրդը հաւանութիւն տուեց այն առաջարկութեանը, որ սոցիալիստներին վերաբերեալ օրէնքի հիման վրա հասարակական հանգստութիւնը խանգարող անձանց արգելվի մնալ Համբուրգի, Պրէմէնի, Վանդսբէկի, Պիլնիցերզի, Լաուենբերգի և նրանց շրջակայքների մէջ։ Այդ վճիռը այժ կուենայ մի տարի շարունակ։

Ս. Պետերբուրգ, 16 հոկտեմբերի։ «Նօվօե Վրեմիա» լրագիրը հաղորդում է, որ կոմս Լօրիս-Մելիքով Լիվադիայից ուղևորվեցաւ։

Պեշտ, 15 հոկտեմբերի։ Գայմերլէ յայտնեց պատգամաւորներին, որ Գերմանիայի և Աւստրիայի դաշնակցութիւնը անսասան է։ Աւստրիան մտադիր չէ Սերբիային զիջումներ անել։

ԲԵԼԳՐԱԴ, 15 հոկտեմբերի։ Մինիստրական գժուարութիւնները շարունակվում են։ «Իստոկ» լրագիրը հրաւիրում է բոլոր կուսակցութիւնները միանալու Ամագիից և Նեհրիից (որոնք Մուսուլի և չին Նինուէի մերձակայքումն են) արշաւանք են գործում դէպի Պարսկաստան, թիւրքաց երկիրների վրայով, և Թիւրք կառավարութիւնը այդ մասին ոչինչ տեղեկութիւն չունի։ Եթէ նա գիտէր, բայց այնքան ուժ չունէր, որ կարողանար արգելել քրդերի արշաւանքը դէպի մի հարևան և բարեկամ պետութիւն, կարող էր նախապէս զգուշացնել պարսից կառավարութեանը, որ իրանց սահմանների վրա զորքեր դնէին, որպէս զի քրդերը նրանց անպատրաստ վիճակի մէջ չը գտնէին։

Տարակոյս չը կայ, որ պարսից կառավարութիւնը ջարդելով քրդերին, կը վռնդէ իր երկրից, և մի և նոյն ժամանակ եւրոպական պետութիւնների առաջին կը մերկացնէ Թիւրքիայի բոլոր խարդախութիւնները, պահանջելով, որպէս պատերազմական տուգանք, այն աշագին ծախսերը, որ քրդերը հասցրին Պարսկաստանին։

Դատապարտելին այն չէ, որ քուրդը բարբարոսութիւն է գործում,—դատապարտելին այն է, որ Թիւրքիան մեղացնում է իր մէջ այս տեսակ գազանները և ինքը արհեստական կերպով ուզում բարբարում է. աւելի խրախուսում է նրանց վարմունքը։ Դեռ ևս Եւրոպան աշխատում է պաշտպանել մի այսպիսի հրէշաւոր պետութիւն....

***